

ПРАВОБЕРЕЖНЕ ПОЛІССЯ — ДО ВИТОКІВ

Вступ. Саме вдале геополітичне становище України спричинило постійне втручання іноземних держав у її внутрішні справи — це соціально-економічний аспект, а безперервні війни, які викликали економічний занепад краю, перешкождали його природному відтворенню, збереженню природних багатств — це геоекологічний аспект. Так, як людина, як елемент певної соціально-економічної формації впливає на хід природних і господарських процесів, відчуває їх зміну та стан.

Постановка проблеми. Характеристики походження терміну «Правобережне Полісся», а саме дослідження історичних проблем географії регіону у нашому випадку — це наукові розвідки, які є засобом з'ясування особливостей окремих територій зі своєю господарською діяльністю на протязі історичного часу.

Аналіз останніх публікацій з даної проблеми [1—5] показав, що вони є нечисленними, оскільки згадуються побіжно, без глибокого розкриття її сутності. **Метою даної статті** є ретроспективний аналіз джерельної бази, яка дозволить створити гіпотетичну схему розвитку даної території та її природно-господарської різноманітності.

Виклад матеріалу дослідження. Регіональний контекст дозволяє вивчати явища, події і факти в їх конкретно історичній визначеності.

Правобережна Україна (Правобережжя, Правобічна Україна) — історико-географічна назва частини території України на правому березі Дніпра. Займала територію сучасних Вінницької, Житомирської, Хмельницької, Київської та частково Черкаської областей. Але у нашому дослідженні на першому плані територія Правобережного Полісся, яка включає ряд таких областей, як Житомирська, Рівненська, Волинська, частини Київської і Хмельницької (рис. 1).

Термін «Правобережна Україна» трапляється в історичних документах від другої пол. XVII ст. За Андрусівським перемир'ям 1667 р. Правобережна Україна (за винятком Києва та округи) залишалась у складі Речі Посполитої [1]. Унаслідок Буцацької мирної угоди 1672 р. землі Правобережжя було поділено на три частини: Поділля зайняла Туреччина, Брацлавщина і Південна Київщина перебували під владою правобережного гетьмана Петра Дорошенка, решта території Правобережної України належала Польщі. За Бахчисарайською мирною угодою 1681 р. кордон між Московською державою й Туреччиною визначили по Дніпру, і Південна Київщина, Брацлавщина та Поділля потрапляли під султанську владу. Після поразки турецької армії під Віднем (1683 р.) уклали Карловицький мир 1699 р. (Карловицький конгрес 1698—99 р. р.), за яким Правобережна Україна

знову цілком перейшла до складу Речі Посполитої. У Правобережній Україні відбувались великі повстання проти шляхетського та польського панування — Палія повстання 1702—1704 років, гайдамацькі повстання 1734 р. й 1750 р., Коліївщина. Унаслідок другого поділу Речі Посполитої (1793 р.) Правобережню Україну отримала Російська імперія [2—5].

Правобережна Україна — саме така назва виникла у наукових колах щодо земель Волині, Київщини та Поділля, де на захід від Дніпра споконвіків проживали українці однойменні з цими землями воєводства існували протягом XV—XVI ст. у складі Великого князівства Литовського, згодом, Польської Корони.

У результаті відомих революційних подій середини XVII ст. територія Правобережної України стала серцевиною молодої Української держави.

Особливості розвитку правобережних земель як частини України зумовлювалися *характером історичного розвитку окремих регіонів*, зокрема *Правобережного Полісся*, своєрідними природно-географічними умовами.

Природне середовище впливало на формування народної ментальності. На Правобережжі переважав тип хлібороба-воїна, який найбільше цінував власну свободу. Водночас вигідні умови життя українців пом'якшували загальнонаціональні риси характеру, відкриваючи їх для чужоземних впливів. Краєм, де «течуть молочні ріки в медових берегах», називали Правобережню Україну в середньовічну добу історії. Сприятливе географічне розташування її території, багата чорноземом земля та чудові природні умови зробили її тим «ласим шматочком», який упродовж століть притягував до себе дедалі більше охочих. Руїною назвав період політичного відокремлення Правобережжя від України козацький літописець С. Величко, який попереджав «Впаде, впаде красна козацька Україна тогочасна, як отой стародавній Вавилон, місто велике». Якщо лівобережна Гетьманщина змогла вижити як державне утворення, то Правобережна Україна попри відчайдушну визвольну боротьбу її населення в останній чверті XVIII ст. не втрималась під тиском зовнішніх чинників і перетворилася на руїну стремління українського народу до незалежності.

У наукових працях дореволюційних і радянських істориків регіональні аспекти Правобережної України на межі XVIII—XIX ст. практично не розглядалися, а дослідження тих чи інших сторін її суспільного життя головним чином використовувалися лише для ілюстрації спільної з росіянами історії. Проте і до початку XXI ст. вони не знайшли належного об'єктивного висвітлення ні у вітчизняній, ні в зарубіжній історичній літературі. Тому тепер, як ніколи раніше, важливим є відновлення в усій повноті складного полотна взаємодії імперських властей і місцевих характером приєднаних регіонів. Контакти з Європою засобом Правобережної України допомагали не тільки скорочувати технологічний розрив Росії, але й налагоджувати безпосередні тісні культурні зв'язки і гарантувати зовнішньополітичну безпеку держави. Більше того, її приєднання мало величезне воєнно-strate-

Масштаб 1:2 500 000

Рис. 1. Правобережне Полісся

УМОВНІ ЗНАКИ

СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКА РІВНИНА	
ЗОНА МІШАНИХ (ХВОЙНО-ШИРОКОЛИСТЯНИХ) ЛІСІВ	
Поліський край	
I Область Волинського Полісся	II Область Житомирського Полісся
<ul style="list-style-type: none"> 1 Верхньоприп'ятський 2 Нижньостирський 3 Любомльсько-Ковельський 4 Маневицько-Володимирецький 5 Колківсько-Сарненський 6 Турійсько-Рожищенський 7 Ківерцівсько-Цуманський 8 Костопільсько-Березнівський 	<ul style="list-style-type: none"> 9 Клесівсько-Рокитнянський 10 Олевсько-Білокоровицький 11 Словечансько-Овруцький 12 Норинсько-Жерівський 13 Городницько-Ємільчинський <li style="padding-left: 20px;">Коростенсько-Чоповицький 15 Корецько-Новоград-Волинський 16 Довбисько-Червоноармійський 17 Іршансько-Малинський 18 Баранівсько-Високопільський 19 Ченяхівсько-Коростишівський
III Область Київського Полісся	Межі фізико-географічних
<ul style="list-style-type: none"> 20 Руднянсько-Вільчанський 21 Чистогалівсько-Корогодський 22 Нижньоприп'ятський 23 Нижньоузський 24 Народицько-Іванківський 25 Нижньотетерівський 26 Здвизько-Ірпінський 	<ul style="list-style-type: none"> _____ Зон Країв _____ Областей _____ Районів

гічне і національно-економічне значення; цим була, на кінець, забезпечена повна безпека південних кордонів держави і були відкриті нові простори для колонізації.

Правобережжя стало відігравати важливу роль у поставках промисловим країнам Європи українського хліба і ліса з України та Білорусії. Цим значною мірою пояснюється той факт, що економіку Правобережної України з перших днів перебування в складі Російської імперії інтенсивно інтегрували в загальноросійський економічний ринок.

Щоб уникнути будь-яких ксенофобій, антиукраїнських чи, навпаки, антиросійських або антипольських комплексів потрібен виключно науковий, конструктивний підхід до історичного минулого.

Передусім наголосимо, що категорія «Правобережна Україна» застосовувалась у офіційних документах російського самодержавства з моменту її приєднання до Російської імперії, у науковій дореволюційній і радянській літературі поряд із термінами «повернені землі», «колишні польські землі» та «Південно-Західний край», маючи на увазі етнічні українські землі.

Правобережну Україну на рубежі XVIII—XIX сторіч ми розглядаємо не тільки в якості великого українського історико-географічного регіону, який є органічною складовою етнічних українських земель із відповідною політико-соціальною, господарсько-економічною та культурно-історичною специфікою, але й як природно-територіальний комплекс із характерними для нього природно-ресурсним потенціалом і історично сформованими особливостями системи господарювання.

Територія Правобережної України, з одного боку, слугувала фізичним простором і природним феноменом, на якому в період з кінця XVIII і до початку XIX ст. проходило життя багато чисельного населення; з іншого — камертоном, який дозволяє простежити розвиток усіх сторін суспільного життя краю в умовах інкорпораційної політики самодержавства.

Простір Правобережного Полісся — це не тільки територія (ландшафт), але і мережа соціальних і культурних взаємодій різноманітних соціальних й етнічних груп окремих регіонів, в тому числі й прикордонних територій.

Разом з тим, у своєму розвитку Правобережне Полісся мало і деякий власний алгоритм, який зумовлювався геополітичними, політико-адміністративними, соціально-демографічними, економічними, природними (геоекологічними) та іншими особливостями (рис. 2).

Висновки і перспективи дослідження. В останні десятиліття істотно зросла увага географів до проблем регіональної історії (а саме передумов етнічного природокористування) та чинників, які впливали на нього на цих територіях. І це закономірно, оскільки в науковій літературі, з одного боку, поки що недостатньо розкрита більшість питань історичного минулого українського народу на регіональному рівні; з іншого — наукові розвідки регіонального характеру виступають засобом з'ясування особливостей окремих територій України, в тому числі Правобережжя, як системоутво-

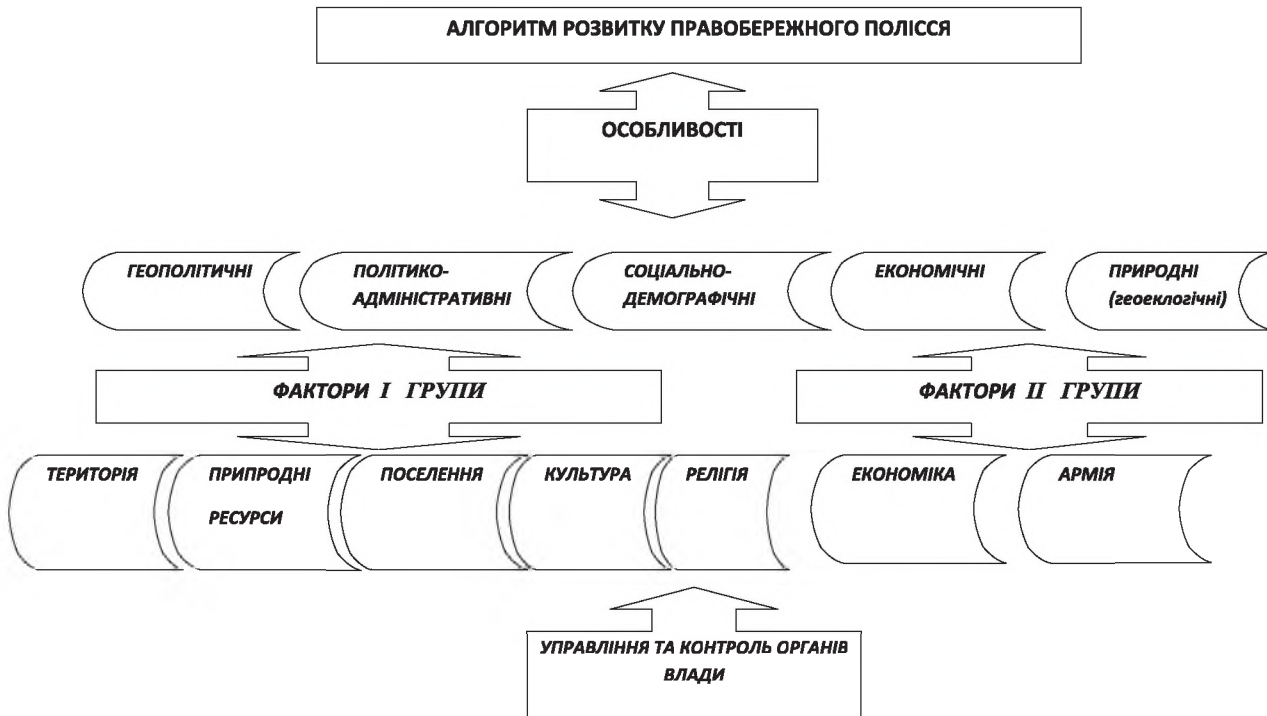

Рис. 2. Алгоритм розвитку Правобережного Полісся

руючих чинників, які значною мірою впливали і впливають на життєдіяльність спільнот у межах історично сформованих регіонів із характерними для них природним та соціокультурним середовищем й взаємодією географічних, економічних, демографічних і інших факторів.

* * *

1. Верменич Я. В. Теоретико-методологічні проблеми історичної регіоналістики в Україні. — К., 2003. С. 35—36;
2. Филинок А. Г. Развитие Правобережной Украины в составе Российской империи: региональный аспект (1793—1832 гг.) // Первый Всероссийский съезд историков регионалистов (11—13 сентября 2007 г. Программа. — СПб., 2007. — С. 12;
3. Западные окраины Российской империи. — М., 2006. — С. 4;
4. «Українське питання» в Російській імперії (кінець XVIII — початок XX ст.): Колективна наукова монографія в трьох частинах / Відп. редактор доктор історичних наук, проф. В. Г. Сарбей. — К., 1999. — С. 32;
5. Россия в пространстве и времени (история будущего) / Кузык Б. Н. (руководитель, авт. коллектива). — М., 2004. — С. 13.